

12 november t/m 6 december 1992

Christiaan Bastiaans, Rob Birza, Maarten de Reus, Berend Strik

De samenwerking in een breder kader - Kaulingfreks

(Kaulingfreks, R. (1993) *Welcome Stranger*, p.65-69)

Een van de grote westerse ideeën die de laatste tijd aan kritiek zijn blootgesteld, is dat van het subject. Sinds Descartes onomwonden vaststelde ik denk dus ik besta' heeft het subject haast mythische proporties gekregen. Het cogito is de enige zetel voor juistheid en zekerheid. We zien onszelf als onvervreembare entiteiten die overtuigd moeten worden van het bestaan van iets. Pas als ik denk is het zo. Natuurlijk is mijn denken niet helemaal privé en onvergelijkbaar met dat van anderen. We stellen onze zaken voor en deze voorstelling is gebonden aan logische en conceptuele regels, maar het is en blijft mijn voorstelling. Pas als het mij lukt mijn voorstelling op anderen over te dragen is er sprake van begrip, van kennis. Zo kon de westerse cultuur de moderne wetenschap ontwikkelen met haar nadruk op empirie, en politieke systemen creëren met nadruk op meningsvorming.

Het zal geen verwondering wekken dat de kritiek op het subject een van de centrale pijlers is voor een radicale omwenteling in de cultuur. Jean Francois Lyotard formulering van deze omwenteling als een 'crisis van de grote verhalen' wijst op een in diskrediet raken van het idee van het autonoom subject. Nietzsche komt in het kader van de postmoderne kritiek op als een van de grondleggers van de aanval. Voor Nietzsche was het volstrekt duidelijk dat de Cartesiaanse clarté met de nadruk op een kennend ik een soort misverstand was, een fabel, ja zelfs een leugen. Wat betreft het cogito zegt hij ook overduidelijk: 'ik zal niet moe worden één klein, simpel feit steeds weer te onderstrepen.... een gedachte komt wanneer 'zij' dat wil en niet wanneer 'ik' dat wil: zodat het een vervalsing is van de feiten om te zeggen: het subject 'ik' is de voorwaarde voor het predicaat 'denkt'. Het denkt: maar dat dit Het nu juist de oude beroemde ik zou zijn is, zacht gezegd, slechts een veronderstelling, een bewering en vooral geen 'onmiddellijke zekerheid'.¹

Nietzsches gedachtengoed is in onze tijd verder gethematiseerd en onder de aandacht gebracht door onder andere Deleuze² en Foucault. In 'de woorden en de dingen' toont Foucault middels een omvangrijk bronnenonderzoek dat het subject niet meer en niet minder is dan een van de epistels die het westers weten hebben geschraagd sinds de Renaissance. Het boek concludeert dan ook: 'Een ding staat vast: de mens is niet de oudste, nog het meest constante vraagstuk dat zich aan het weten van de mensen heeft voorgedaan...we kunnen met zekerheid zeggen, dat de mens een recente uitvinding is...De mens is een uitvinding waarvan de archeologie van ons denken gemakkelijk de jonge datum kan aantonen. En misschien ook het naderende einde...We kunnen wel wedden, dat de mens zou verdwijnen - zoals een gelaat van zand bij de grens der zee'.³ Het succes echter van 'De woorden en de dingen' veroorzaakte een gigantisch probleem in de publieke opinie. Het blijkt namelijk zeer moeilijk, zo niet onmogelijk onszelf zonder ik voor te stellen. In een cultuur die gecentreerd is rond het subject is de gedachte aan een post-subject zeer verwarrend. Ethische problemen komen op ten aanzien van de verantwoordelijkheid van auteurs. Wie wat zegt of doet moet erover aangesproken kunnen worden en zijn motieven duidelijk kunnen maken.

Het anonieme is sindsdien een discussiepunt. Is anonimiteit een verbreding of juist een voorbeeld van deze gedachtengang? De wereld zonder ik blijkt weliswaar denkbaar, maar vooralsnog zeer

¹ Friedrich Wilhelm Nietzsche. *Vorbij goed en kwaad*. Amsterdam, 1979, p. 25

² zie zijn essay *l'Homme une existence douteuse* in: Deleuze. Foucault. Parijs, 1986

³ Michel Foucault, *De woorden en de dingen* Baarn, zonder jaartal, p. 419

moeilijk voorstelbaar. Dit intellectuele probleem wordt vooral pregnant, niet zozeer door de uitspraken van filosofen, maar uiteraard door gebeurtenissen in de cultuur zelf. De ontwikkeling van de massamedia en de gelijktijdigheid die ze impliceert, maakt het in toenemende mate moeilijk auteurs te onderscheiden. In de kunst is het veelvuldig gebruik van het citaat en de appropriatie van andere beeldtalen een ander voorbeeld. Het meest wijdverbreide voorbeeld van auteursvervaging is echter de computer en vooral de netwerken die hij produceert. Hier circuleert de informatie vrijelijk en anoniem en wordt ze voortdurend gemodificeerd door de gebruikers. In netwerken gelden de traditionele parameters van een informatie-stroom niet meer: er is begin noch eind, geen lineaire ontwikkeling, geen afzonderlijke auteur, geen overzicht enzovoort. De elektronische informatie heeft gezorgd voor een ter discussie stellen van het geestelijk eigendom (zowel als recht alsook als plicht). Deze discussie krijgt vooral gewicht door de koppeling van het auteurschap aan het subject die zijn wezenlijke innerlijk in zijn woorden veruiterlijkt. Wat ik wil zeggen is dat veel van de verwarring omtrent de gedachte aan een post-subject wereld voortkomt uit een vasthouden aan traditionele voorstellingen in een steeds dwingender wordende ervaring van niet-ik.

In deze zin is het werk van Heidegger verhelderend. Hij maakt duidelijk dat het zich een voorstelling makende subject heeft afgedaan. Dit betekent echter niet dat de mens geen verantwoordelijkheid meer zou dragen en dat ons bestaan vanzelf gemaakt wordt. Heidegger pleit voor het oude Griekse idee van subject als knooppunt van ervaringen, als de plek waar iets zich voordoet. Zoals hij zelf zei: 'De mens is niet de heer van het zijnde. De mens is de herder van het zijn'.⁴ Dat 'herder' doet het hem. Het gaat hier niet om denken in termen van oorzaak-gevolg, maar om een houding van zorg voor dat wat tot ons komt. Mijn ervaringen behoren mij niet toe, ze geschieden in mij. Mijn bestaan is doorgeefluik van een wereld waaraan ik deel heb. Nu wordt de paradox van het subjectloze duidelijk: om mijn ik te verzaken heb ik een sterk innerlijk leven nodig dat zich de wereld niet toe-eigent, maar erin meedrijft, erin meeleeft.

Met Heideggers ideeën in het achterhoofd kunnen we begrijpen dat bijvoorbeeld Foucaults aanval op het ik geen collectivistatie betekent, noch een zich verschuilen in de anonimiteit, maar veeleer een voortdurende modificatie van stemmen van de wereld. De post-subject gedachte betekent geen verlies aan ik, maar een radicale verandering van het ik.

Het wordt tijd at we naar de kunst en onze kunstenaars gaan. Het voorgaande was bedoeld als achtergrond, als beschrijving van het klimaat waarin de discussies binnen de groep zich afspeelden. Christiaan Bastiaans, Rob Birza, Maarten de Reus en Berend Strik zijn niet begonnen met een discussie over de toekomstige tentoonstelling, maar met een gesprek over de samenwerking zelf. Zij wezen vrij snel de traditionele ideeën over samenwerking af, namelijk als arbeidsdeling zoals in een groepstentoonstelling of als collectief, zoals in het maken van een gemeenschappelijk werk. Ze zochten naar een vorm van gemeenschappelijkheid waarin de stemmen van de anderen voortdurend veranderen door toedoen van de eigen invulling.

Ze organiseerden een gesprek waarin de ideeën niet onderwerp van kritiek werden, maar waarin ze circuleerden tussen de deelnemers. Ieder van de kunstenaars vermengde als het ware de binnenkomende informatie met zijn eigen ideeën en vermoedens en bracht ze weer terug in het gesprek. Het werd aldus een netwerk. Zo ontstond een gemeenschappelijk corpus waar niemand eigendomaanspraak op had. Tegelijkertijd waren de transformaties van deze gemeenschappelijkheid wel degelijk persoonsgebonden en ontstonden er persoonlijke signaturen. Informatievelen die vrijelijk circuleerden en voortdurend wisselden door de verschillende inbrengen. De kunstenaars spraken niet namens de anderen, maar de sprekers werden inwisselbaar, immers hun spreken reflecteerde de anderen. Een dergelijk netwerk overstijgt natuurlijk het strikte domein van het opzetten van een tentoonstelling. Sterker nog, om tot zo'n samenwerking te komen was het noodzakelijk juist niet bij de kunst en artistieke standpunten te starten, maar daar te eindigen. Eerst het netwerk opzetten, zich op elkaar af te stemmen, naar de anderen luisteren en dan pas,

⁴ Martin Heidegger. *Tijd van het wereldbeeld*. Tielt, 1983.

als resultaat, een tentoonstelling maken. Ze zijn ook bewust buiten de kunst begonnen, organiseerden uitstapjes, maakten muziek, hielden gemeenschappelijke maaltijden enzovoort.

Met andere woorden, de richting van het denken werd omgedraaid: niet vanuit een ik denken, maar vanuit een netwerk. Deze omkering gebeurde echter niet alleen in het centraal stellen van de relatie, maar ook op meer artistieke gronden in het denken vanuit het huis. In plaats van kunst aan een huis toe te voegen, werd het huis zelf centraal gesteld. Het huis met zijn associaties, herinneringen, energieën en fantasieën. Het huis zelf werd een medium waarnaar geluisterd kon worden en door letterlijk de hulp in te roepen van een medium zijn er sferen opgeroepen en kon het huis zichzelf tentoonstellen. Deze informatie werd de leidraad voor hun bijdrage. De ideeën van de individuele kunstenaars werden bewaard in de 'black box' en later gezamenlijk gewogen.

Zo ontstond de pronkkamer, de energiekamer met een energiecentrum, de verlengde koffiekamer met agressieve koffiewanden (waar de bewoner plotseling uit de hoek kwam in de vorm van de bol met sinaasappels, bestoken met kruid(nagels). In deze sfeerruimtes hielden zich details op als de danseres, de glasplaten en de filmpjes die de persoonlijke inbreng van de deelnemers weergaven. Kleine accentverschuivingen binnen het netwerk. Zo ontstond ook de expositieruimte, waar het 'persoonlijk onvervreembare' getoond en aangetoond en gelijktijdig gerelativeerd werd.

Zo kwam deze tentoonstelling voor een groot deel overeen met een filosofische discussie over het eind van het subject. De kunstenaars lieten op praktische wijze zien wat de consequenties van het wegvallen van het autonome ik betekent. Bijvoorbeeld dat het voor de buitenwacht moeilijk voor te stellen is hoe het opgeven van het subject-idee ten gunste van het subjectum in de praktijk van de samenwerking functioneert. Dat het netwerk zich in eerste instantie alleen kon ontwikkelen door zich hermetisch af te sluiten. Dat het netwerk toen zo sterk was dat het compatibel werd en dat nieuwe informatievelden als het huis en derden moeiteloos 'ingeplugd' konden worden. Dat het publiek auteurs eist, direct van de kunstenaars wilde horen hoe ze het zagen. Dat de kunstenaars toch een controle wilden houden over wat gezicht zou worden.